

Vida Barac-Grum

GOVORNI SUSTAV I JEZIČNA KOMUNIKACIJA (na primjeru čakavsko-kajkavskoga kontakta)

U ovom radu govori se o jezičnoj komunikaciji kao osnovnoj potrebi međuljudskoga približavanja u pojedinim geografskim arejama. Suvremeni jezik, suvremeni hrvatski organski idiomi živa su, dinamična kategorija ljudske svijesti, koja u sebi čuva svoje povijesne smjerove, ali služi se njima kao strukturama koje su, u određenoj areji, u mogućnosti da se međusobno približe i mijenjaju da bi se omogućilo lakše sporazumijevanje.

1. Jezici, narječja, dijalekti ili govori podložni su promjenama. To je osnovno jezično načelo, uvjetovano mijenama koje se zbivaju svagdje oko nas. Te promjene, međutim, kao i u drugim sferama života, nisu jednake. One se međusobno u mnogočemu razlikuju — kao odraz životnih razlikovnosti. Promjenljivost može uvijek biti veća ili manja, brža ili sporija, a odražava se i na dijakronoj osi i u prostornoj raširenosti. Ta se dva razvoja razlikuju, ali i nadopunjuju. Jezični razvoj na dijakronoj osi može značiti pomake unutar jezičnoga sustava samoga, kada znači autohtoni jezični razvoj, često izazvan i civilizacijskim potrebama, a razvoj u prostoru, smanjivanjem ili širenjem toga prostora, može značiti promjene do kojih dolazi zbog kontakata s drugim jezičnim strukturama. Govorne grupe u koje ne prodiru jači civilizacijski govorni utjecaji duže vremena čuvaju svoju stabilnost. Poznata je statičnost turskih govora u vremenu od dvanaestoga stoljeća naovamo. Tako i govorne grupe koje nisu podvrgnute jačim izvanlingvističkim migracijskim napadima duže vremena čuvaju nepromijenjene granice svoje autohtonosti. I ovdje kao primjer mogu poslužiti polinezijski govori, koji su, udaljeni međusobno, rasprostranjeni na odvojenim otocima, ostajali međusobno isti, baš kao i njihovi običaji, jer ih nisu smetali novi pridošlice sa svojim drugačijim životnim i govornim obilježjima¹.

Narušavanjem mirnoga životnoga tijeka narušavaju se običaji, jezik, pa i život sam. Kompleksan pogled na jedan kraj, na njegov život, na njegovo stanov-

¹ Ovakve su govorne situacije poznate u suvremenoj lingvističkoj znanosti. O konkretnim primjerima koje ovdje donosim pisao je A. Meillet u *La Methode Comparative en Linguistique Historique*, Librairie Honoré Champion, Pariz 1966.

ništvo, na njegov jezik spaja sve elemente njegova bića i jezik svodi na ono što on u svojoj biti jest: osnovno sredstvo komunikacije među ljudima jednoga kraja koji imaju neke zajedničke potrebe (materijalne, privredne, ili bilo koje druge) — zapravo ljudske.

U ovom me radu, sa svim pojmovima ovdje prikazanima, zanima prvenstveno hrvatsko jezično područje, a usporedbe sa drugima samo su oslonac na općeusvojene suvremene lingvističke misli da je jezik, kao komunikacijsko sredstvo, jednak u svim ljudskim grupama u smislu svoje razvojnosti i svoje potrebitosti da se razvija baš na jedan određen (uvijek sebi autohton) način, čak i kada kontaktira sa sebi stranim jezičnim grupama. Ali još i više ulazim u one komunikacijske probleme koji na sinkronom planu u govornim strukturama nisu usustavljeni, a izazvani su unutrašnjim ili vanjskim jezičnim podražajima.

Na hrvatskom jezičnom prostoru, obalnom ili u unutrašnjosti, osjećaju se oba strukturno različita pomaka s promjenama na dijakronoj osi i razlikama među bliskim idiomima². Kada se govori o konzervativnosti čakavskih idioma (onih koje takvima nazivamo) treba znati da je ta njihova konzervativnost samo uvjetna, samo u odnosima na one govore istih govornih značajki koji su se razvijali naglije, katkad i na poticaj novijih stanovnika i s drugačijim govornim navikama. Taj isti odnos konzervativnosti i revolucionarnosti u kajkavskim govorima luče ove govore istoga narječja međusobno kao razlikovna obilježja u njihovoj razvojnosti, ali i u suvremenoj distinktivnosti, što je vrlo precizno i jezično i danas moderno označio Stjepan Ivšić.

Jezik je, naime, samo dio povijesnih zbivanja na jednom tlu. Jezik umire s odumiranjem jednoga stanovništva, ali geografske osobitosti tla ostaju i stvaraju se novi odnosi među nekim drugim stanovništvom, koje često ponavlja one iste povijesne radnje koje su stvarale njemu nepoznate generacije u ranijim razdobljima. Kao spomenici prošlosti, kao statička obilježja jezične zbiljnosti na jednom tlu, ostaju onomastikoni, a tek pokatkad neka nesustavna izoglosa može ući u jezik pridošlica podsjećajući na onaj bivši jezični stratus.

I na našem jezičnom području ostali su stratusi prošlosti, ili kao cjelovite jezične zbilje (izoglose u fonološkom ili kojem drugom smislu), ili kao jezični izoleksemski ostvaraji koji nam, ako i ne znamo njihovu etimologijsku prošlost, znače samo neki pojam koji povijesno ne možemo (kao govornici određenoga idioma, lingvistički neobaviješteni), ali i ne trebamo objašnjavati. Kao primjere uzimam lekseme *eška* ili *ješka*, raširene na hrvatskom primorskom području, ili *dundo*, u upotrebi na širem južnohrvatskom području (dubrovačkom). Bez obzira na svoju adstratnu (ili substratnu) obilježenost u hrvatskom jeziku u idiomima u kojima takvi leksemi žive njihova etimološka poruka posve je irelevantna.

² O inogovornim utjecajima na govorni idiom u hrvatskoj su dijalektološkoj literaturi pisali naši lingvisti poput Božidara Finke (npr. u opisu dugootočkih govora) ili Milana Mogušaa (u opisu senjskoga govora).

Na suvremenom komunikacijskom planu posve je nevažan povijesno-jezični odnos Nove Vesi u Zagrebu ili ojkonomima Vas u Gorskom kotaru, jer oba su toponima u svojoj razlikovnosti samo etimološke poruke, statički pokazatelji jezične prošlosti, baš kao i toponimi *Hvar*, *Krk* ili *Senj*. Oni ne funkcioniraju u jezičnim priopćavanjima u onom smislu kao leksemi *ruka* ili *noga*, *eška* ili *dundo*, *seno* ili *sino*, *fala* ili *hvala*, *bežat*, *bižat* ili *bježati*, *fatat*, *hvatat* ili *hvatati*, *hoću*, *ću*, *bih*, *bi* ili *bin*. Jer smisao se jezične komunikacije osniva na odnosima riječi i jezičnih sustava koji su živi, koji žive u organskim idiomima, i na njihovim se razlikama ili bliskostima osmišljaju i sadašnja naša sporazumijevanja i mogućnosti komunikacije općenito.

Etimologija za suvremenu poruku nema nikakve važnosti, pa i homonimijske riječi funkcioniraju u govoru različito ne zbog svoje etimološke prozirnosti ili poznatosti, već zbog širega teksta koji omogućuje njihovu lakšu semantičku spoznavu. Na području gdje se upotrebljavaju homonimni parovi *kapara* (<lat. *caparis*) = bot. *kapara* i *kapara* (<tal. *caparra*) = predujam, ne može doći do nesporazumijevanja, jer širi kontekst objašnjava značenje leksema. A kad bi i došlo do nesporazumijevanja, nitko od govornika koji sudjeluju u komunikaciji ne bi tražio da mu se objasni etimološka poruka, već samo semantička.

2. Hrvatski govori nisu imali tu povijesno-sociološku mogućnost da u dužem vremenskom periodu ostanu civilizacijski intaktni, ali, većinom, ni tu povijesnu sreću da ostanu ostavljeni sebi samima i žive — barem u razmjerno kraćim periodima — svoje jezično-povijesne tijekove neometano. Tako su sa svim svojim specifičnim odrednicama koje ih teoretski i praktički obilježuju hrvatski dijalekti podvrgnuti u znatnoj mjeri međusobnom isprepletanju pa na velikom govornom području hrvatskoga tla postoje danas čakavsko-kajkavski, kajkavsko-čakavski, čakavsko-štokavski i drugi govori koji pokazuju nesustavnost u svojim povijesnim strukturnim obilježjima.

Za razliku od govornoga sustava nekoga idioma koji je djelomično i statička kategorija, govor (parole) u smislu jezične komunikacije dinamička je kategorija i osniva se na međusobnom sporazumijevanju pojedinaca. Pojedinci — jedinice — koji međusobno komuniciraju vrše svoj jezični kontakt na naslijeđenim jezičnim pravilima, kršeći ih pritom dosta nemilosrdno, što je i razumljivo s obzirom na nužnost jezične komunikacije. Govor je, naime, sustav, ali sustav koji uvijek pripada određenom društvu u određenom vremenu, a nove generacije s potrebama drugačije komunikacije mogu ponešto i mijenjati svoje naslijeđene jezične običaje.

Zato govornici organskih idioma, i onih najklasičnijih, narušavaju u određenoj mjeri naslijeđeni govorni izraz. Pritom se i podređuju onom osobnom ljudskom faktoru koji nastoji da se približi govoru onoga drugoga pojedinca s kojim korespondira. To je civilizacijski proces kojem su podvrgnuti govornici na hrvatskom tlu, i povijesno i danas, i koji ih i bez dodatnih kontaktnih uvjeta vodi prema gubljenju određenih svojih govornih značajki.

U civilizacijskom procesu promjena — dakle ne onom zbog drugačijega govornog zaokruženja — govornici organskih idioma prilagođuju se nekim novim uvjetima i potrebama svojega izražavanja. Oni, naravno, nisu svjesni tih svojih novih unutrašnjih potreba, ali njihov se izraz postupno mijenja iz generacije u generaciju: vrlo sporo, vrlo umjereno, toliko nebitno da i strogi promatrač promjena jedva zapaža da se nešto promijenilo u organskom idiomu. U tom su smislu zanimljivi zapažaji neutralnih promatrača, a ne govornika samih. André Martinet je, promatrajući izgovorne nijanse iste francuske riječi u svoje bake i majke, uočio gubljenje fonetskih obilježja u novijoj generaciji, njihovo svodenje na ekonomičniji, jednostavniji obrazac. Na hrvatskom govornom području, ako produbimo svoja jezična sjećanja, u pojedinim govornim organskim idiomima možemo uočiti nebitne promjene u govornom izrazu između generacija naših djedova i baka i njihove djece. Za sjeverno čakavsko područje Hrvatskoga primorja, za kamenjački govorni idiom, takav je blagi pomak, na primjer, u čestotnoj upotrebi vokala *a* u primjerima kao *žajan*, koji sam uočila između govora svoje bake i njezine djece. Taj isti pomak, ne u definitivnoj sustavnoj realizaciji, već u čestotnoj realizaciji među generacijama, uočila sam i u govoru Rukavca, također konzervativnom među istarskim čakavskim idiomima. Uspostavu novih odnosa primjećuje i Mate Hraste³ u govorima jugozapadne Istre. On donosi današnji oblik leksema *jezik* u Ližnjanu, ali kaže i to kako mu je jedan od informatora, tada (1963. godine) šezdesetopetogodišnjak, govorio kako su njegovi roditelji (i majka i otac) govorili samo *jazik*.

Takvi blagi pomaci ni u jednom organskom idiomu ne znače neku bitnu promjenu u njegovu sustavu, barem ne naglu, časovitu, jer jezik je čvrst u svojoj opstojnosti i za sustavne promjene nisu dovoljna samo desetljeća. Takvi su pomaci samo označitelji promjena koje su u tijeku, označitelji određenih slabih točaka u sustavu, koje se mogu jače pokrenuti u nekoj novoj situaciji, koju može izazvati govorna komunikacija s pripadnicima sličnoga, ali ipak ponešto drugačijega govornog sustava.

Pomaci koji se vrše autohtono, kao promjena $e > a$ u znanim uvjetima u čakavskim govorima i njihovo usustavljivanje u smjeru $e > e$, koje izaziva unutrašnja jezična potreba za jednoličnijim jezičnim ostvarajima, za razvojem jedne izoglose sa što manje izuzetaka, pokazuju, u generacijskoj podvojenosti, razmjerno noviju pojavu u čakavskim govorima, koja je negdje provedena u većoj mjeri (dijelovi Istre), a negdje u manjoj (Hrvatsko primorje). U Istri je ovaj razvojni proces ipak tekao znatno brže nego, na primjer, u nedalekom Hrvatskom primorju, jer je autohtoni razvojni pomak u Istri bio potaknut komunikacijom čakavskih govornika s govornicima koji takvu razvojnu crtu nisu ni imali u svojim sustavima.

³ Usp. Mate Hraste, Govori jugozapadne Istre, JAZU, Zagreb 1964.

3. Ulazeći u problem jezične komunikacije i odnosa idiomskih govornika prema njoj, treba označiti razlike između idiolekta i organskoga idioma. Da se približi mogućnosti sporazumijevanja sa svojim sugovornikom idiomski govornik može činiti različite ustupke. Oni se mogu odraziti na svim jezičnim razinama, ali najmanje na prozodijskoj, jer to je razina koja se teško imitira, barem na hrvatskom jezičnom području. Tu razinu teško gube čak i govornici u većim gradovima — čakavci ili štokavci u Zagrebu, na primjer — koji mogu izgovoriti *kaj* u svim njegovim upotrebnim funkcijama (*kaj*, *zakaj*, *pokaj*), ali ne mogu izgubiti, unatoč svim svojim pokušajima jezične prilagodbe, tragove svojega dijalektnog prozodijskog sustava.

Ipak, u govornom kontaktu, u smislu trajnijega susreta inogovornika, ne smijemo zanemariti idiolekt kao početnu fazu jezične prilagodbe. Jer govor je jezični susret ljudi, susret mnogih idiolektnih jedinki, koje u krajnjoj liniji nakon upornih i upornih ponavljanja istih ili sličnih govornih promjena na kraju mogu dovesti do određenih promjena u sustavu vlastite govorne cjeline.

Idiolekt tako može, ali i ne mora uvijek, imati važnu ulogu u jezičnom kontaktu. Ako razmišljamo o leksemskoj razini, svi se, vjerojatno, možemo prisjetiti ponekog pojedinca koji je, vraćajući se iz nekoga drugog zaokruženja u svoj rodni kraj, dolazio s inovacijskim adstratnim jezičnim obilježjima. Počesto su takvi pojedinci po svojim specifičnim govornim značajkama dobivali i individualne nadinke. Mogli su biti "ridikuli" zbog čudnih riječi koje su donosili, zbog posebnih načina izgovora domaćih riječi, ali nisu mogli, kao pojedinci, utjecati na domaći govorni izraz.

Na leksičkoj razini postoje primjeri da pojedine lekseme upotrebljavaju samo članovi jedne obitelji, a preuzimaju ih možda neki od govornika s kojima su oni u prijateljskim odnosima. U jednoj se karlovačkoj obitelji, u dvije generacije, upotrebljavao izričaj "ići u frlifoj", što je značilo otići u neobvezatnu šetnju, u lutanje. To je stadij viši od idiolekta, ali najčešće se takvi pojedinačni leksemi ili izričaji ne šire dalje od porodične komunikacije.

Idiolekt je, ipak, značajan jezični potencijal u kontaktnim situacijama. On je onaj most koji prebrođava nesporazume i koji približava ljude jedne areje da se međusobno ujedinjaju ne samo na jezičnoj, ali i na jezičnoj razini. On je onaj početni poticaj i završni susret među inogovornicima u istoj areji ili u susjedstvu. Kada je početni komunikacijski most među govornicima, tada još ne znamo što može slijediti u razvijanju različitih sustava koji međusobno kontaktiraju zbog nepredvidljivosti novih jezičnih osmišljaja na bilo kojoj razini. Ali u svakom slučaju, jezični se sustavi u kontaktu mijenjaju od idiolekta preko govora do areje, unutar toga od govora do govora, zahvaćajući unutar areje neke govore više, a neke manje, neke jezične razine više, a druge manje. Prestižnost govora pri tom ima određenu ulogu, ali ne toliku da prestižni govor ne bi mogao biti narušen kad ne bi imao i druge važne elemente koji ga podržavaju: brojnost stanovni-

štva, kontinuitet određenih izoglosa na širem području i određenu etničku svijest (ako se radi o kompaktnom području) o sebi samom.

Organski se idiomi, dakle pojedinačni govorni sustavi, u svojoj konkretnoj realizaciji odražavaju kao komunikacijska kategorija u određenoj areji: u areji se ostvaruje njihov suodnos prema drugim govovima iste areje, u arealnoj se komunikaciji mijenjaju neka njihova inherentna obilježja, u istoj areji oni postaju međusobno bliži.

4. U smislu međuljudskoga govornog kontaktiranja u određenoj areji kao bitna u ovim razmišljanjima ne smatram sustavna dijalektna obilježja određenoga idioma već ona koja ispadaju iz sustava, ili kao mogućnost dvostrukoga ostvaraja određene izoglose ili kao nesustavni ostvaraj među inače klasičnim realizacijama u naslijeđenom poretku govornoga idioma. U jezičnom izražavanju idiomskoga govornika njegovi dvostruki – ili drugačiji – ostvaraji u nekom jezičnom segmentu ne moraju biti izazvani inogovornim utjecajima već i sustavnim promjenama u organskom idiomu, koje se također očituju u jezičnom sporazumijevanju. Radi se, dakle, o dva nivoa komunikacijske razlikovnosti; jednom, koji je uvjetovan autohtonim razvojem i očituje se na razini generacijskih sporazumijevanja, i drugom, koji je uvjetovan nesvjesnom (rjeđe svjesnom) težnjom govornika da se približi govornim idiomima u užoj ili široj areji. Oba ova pomaka mogu se naći i u klasičnim idiomima hrvatskih narječja⁴, ali još i više u onima koji su udaljeniji od svojih jezičnih centara.

Leksičke su promjene u sustavu najuočljivije za govornike same, oni su ih uglavnom svjesni bez obzira na to da li ih osjećaju kao generacijske ili kao svojem sustavu strane. Na njih autohtoni govornici najčešće i sami upozoravaju ispitivača. Tako u Netretiću, u prikupskom kraju, ispitanik upozorava na izmijenjeni odnos u generacijskoj upotrebi leksema *cûra* i *děvojka*: *cûra* se danas osjeća kao arhaičan leksem, u rijetkoj upotrebi uglavnom u starije generacije, a u redovitoj je današnjoj upotrebi riječ *děvojka*. U Vinskom Vrhu, na istom području, ispitanica upozorava na izmijenjen odnos prema leksemu *hiža*, koji je njoj osobno, kao pripadnici starije generacije, još blizak. Ona kaže: *Jâ sam u svđoj hiži; gđovoriu sâda kûća kôd nas*. Sličan odnos između ove dvije riječi čest je i u drugim govovima ove šire areje, a o paralelnom postojanju riječi *hiža*, *hiša* i *kûća* na širem istarskom prostoru govori i Mate Hraste⁵. Na odnos riječi *čâša*, kao novijoj, danas frekventnijoj u upotrebi, prema arhaičnoj *kûpica* upozoravaju govornici u Vukovoj Gorici. Pri iskazu govornika iz Prilišća “*u lôzi îma čûda pãnov*” go-

⁴ Usp. Vida Barac-Grum, Prozodijsko-fonološka usporedba govora vinodolskoga Kamenjaka sa senjskim govorom, *Senjski zbornik*, godina 18 (1991).

⁵ Mate Hraste, *ibid.* Riječi *hiža* i *hiša* Hraste veže uz utjecaj slovenskoga jezika, što i ne mora biti tako, jer se te riječi nalaze i u kajkavskim gorskokotarskim govovima, od njih istočnijim čakavskim i kajkavskim govovima i dalje u kajkavskim govornim sustavima.

vornici ovoga mikrosustava upozoravaju na arhaičnost riječi *lõza*, jer je danas već češća u upotrebi *šũma*. Pri iskazu "õvim *sẽlam* je põtukla tũča šẽnicu i jãčmen i dẽbẽlku" ispitanici upozoravaju na arhaičnost riječi *dẽbelka* i na češću i noviju upotrebu umjesto nje riječi *kũkũruz*. Da je ovaj noviji leksem preuzet iz daljih govora u široj areji, koji imaju promjenu *u* prema višem tonu, pokazuje fonološki sastav leksema, s netipičnim ostvarajima (ũ) za ovaj govor. Zanimljivo je da se u iskazu "dãnaska je cẽli dãn lĩpo vrĩme" čakavski leksem *dãnaska* (s tipičnim čakavskim naveskom -ka) u ovom čakavskom mikrosustavu osjeća kao arhaičan i zamjenjuje se leksemom *dãnas*.

Opaska je moje ispitanice iz istoga mjesta kod Vukove Gorice: "*Pastõlac* je, a *mladĩna gõvori cĩpela*". Pri tom ista govornica nije svjesna svojih starih prozodijskih ostvaraja, netipičnih za ovaj čakavski sustav danas, pa i svojih dvostrukih prozodijskih ostvaraja u riječima poput *rukãv* i *rũkav*, *õtac* i *otãc*. Ona je nesvjesna i fonoloških i fonetskih promjena koje je ostvarila u spomenutim iskazima u riječima *pastõlac* (<postolac) ili *õtac*, na njih ne upozorava, iako promjena *o>a* u ovom govoru nije usustavljena (odnos dugoga *o*: i kratkoga *o* sustavan je).

5. Promjena *o>a* u ovom govoru nije ni autohtona, već spada u onaj tip komunikacijskih mijena koje se u govorima ostvaruju nesustavno zbog težnje k vokalnoj homonimiji u širem arealnom komunikacijskom sustavu. Na hrvatskom jezičnom području bliskom ovim prikupskim govorima homonimijski se proces *o>a* izvršava uglavnom dosljedno u određenim uvjetima u nekim gorskokotarskim govorima⁶. U prikupskim govorima taj je proces jedva zamijećen, ali je ipak dovoljan da pokaže odstupanje od naslijeđenoga sustava zbog jezičnih odnosa u široj areji. U Prilišću, na primjer, do akanja dolazi – kada dolazi – u istim onim položajima u kojima i u gorskokotarskoj Ravnoj Gori, u predtoničkom položaju i u kratko naglašenom silabemu: *pastõlac*; *drãt* (<drot).

Već i ovi primjeri pokazuju kako se i fonološke promjene u govorni sustav unose ne samo pojedinačno, već i kada se unose u govor unose se preko leksema, to jest javljaju se u leksemima posuđenima od inogovornika. Zato se i može desiti da se u jezičnoj komunikaciji u govorima usustave primjeri upitne zamjenice *kaj* i *ča* istovremeno, kao u nekim prikupskim govorima. Tipični su takvi primjeri govora u Vinskom Vrh, čakavskom govornom sustavu, koji je svoje čakavske iskonske elemente zadržao u tipovima upitne zamjenice *zãč si dõšal*, *vãč si to mẽtnil*, ali se sustavu šire areje primakao neposrednim preuzimanjem zamjenice *kaj* (*Kãj dẽlaš?*)⁷. Analogne primjere možemo naći i u govoru Netretića: *Jẽsi kaj kũpila? Nãč õu mẽtnit? Põč je mẽla? Zãč nĩsi dõšal?*

⁶ Usp. Vida Barac-Grum, Čakavsko-kajkavski govorni kontakt u gorskom kotaru (u tisku).

⁷ Treba istaknuti da su govorna posuđivanja u areji, bez obzira na širinu te areje, uvijek neposredna, što znači, u daljim promišljanjima, da se u dijalektnim kontaktima i u dijalektnom mišljanju radi gotovo uvijek o neposrednom posuđivanju jezičnih elemenata.

Dakle, jezična komunikacija, težnja za približavanjem svojega govornoga izraza onom govorniku s kojim se kontaktira, a koji pripada drugom govornom sustavu u istoj areji, uzrokuje narušavanje govornoga sustava i stvaranje jezičnoga mosta — u istoj areji — među govornicima dvaju različitih sustava.

Naravno da to znači da govornici svih sustava koji međusobno kontaktiraju na određen način mijenjaju svoje govorne navike. I kajkavski govornici u široj areji preuzimaju neke čakavske govorne osobitosti⁸.

Promjene koje se dešavaju u govoru u jezičnoj komunikaciji ne moraju uvijek obuhvatiti širi govorni prostor, već mogu — barem neko vrijeme — biti individualne i u većoj ili manjoj mjeri stabilne u pojedinačnih govornika i u jednom ili nekoliko leksema. U pogledu akanja prikupski su govori podvrgnuti tom procesu, neki više, neki manje, uglavnom leksemski, a u svim govornim idiomima ostvaraju su nesustavni. Uzrok akanju je, kao što sam već pripomenula, izazvan imitacijom govornika u širem govornom području, a o vokal često je podvrgnut promjenama i u drugim čakavskim sustavima, ali i u drugim slavenskim jezicima (ruskom). Zato i ne začuđuje da se ova pojava, kao govorno nesustavna, širi dosta daleko na ovom području, pa zahvaća i neke lekseme ozaljskih govora: *mārem, māreš, barōvica, nebāre, pandiļak*⁹.

6. Na svim područjima gdje se susreću govornici različitih dijalektnih osnovica dolazi do neočekivanih narušavanja organskih sustava. Na hrvatskom govornom području od Gorskoga kotara do Karlovca isprepletanja kajkavskih i čakavskih idioma pokazuju svoj odraz u narušavanju autohtonih govornih crta i u katkad neujednačenoj realizaciji pojedinih izoglosa. Tako sam u Kunićima, u čakavskom govornom sustavu, u kojem se dobro čuvaju primjeri kao *záč, váč si vřgal* i dr., zabilježila i riječ *sūdec* (=sudac). U Vinskom Vrhu, čakavskom prikupskom govoru sa sustavnim realizacijama $\varphi > u$, uočila sam nesustavni ostvaraj *sōbota*. U Jarčem Polju, pored sustavnih ostvaraja $\varphi > u$ (*būdu dđšli, šēnicu ču zēt*), Ъ, Ь $> a$ (*vā tem je rāsal, kādi je*) ostvaruju se u jezičnoj komunikaciji primjeri kao *zēmite, rōž sam ĩmala*, pa čak i nesustavno nesljubljeni skup *nj* ($\neq \acute{n}$): *kōnj*. I u čakavskim Mrzljakima (*váč ču natđčit vīno, váč ču to mētnit*) dolazi do nesustavnih realizacija $\varphi > o$ u pojedinačnim leksemima, kao *sōbota* (<subota). Istu pojavu nalazimo i u Bosancima (*sobōta*), pored *rūka, rūča*. Pri tom se i ovdje u govornom tijeku može ostvariti leksem *rāka* (*pōrezal sam si rāku*).

⁸ O čakavskim elementima u istočnim kajkavskim govorima v. Vida Barac-Grum, Čakavsko-kajkavski govorni kontakt u Gorskom kotaru. O tome također govori Stjepko Težak u radu Ozaljski govor, Hrvatski dijalektološki zbornik 5, Zagreb 1981.

⁹ V. Stjepko Težak, Ozaljski govor, str. 231. Težak kaže da se ovi primjeri riječi ostvaruju s *o* i *a* u istom položaju (dakle i *mōrem, mōreš, borōvica, nebōre, pondiļak*), što znači da oni nisu ni leksemski posve preuzeti s ostvarenim akanjem. Na str. 408 Težak donosi riječ *tumbolac* (= tobolac), u kojoj je *o > a* sustavno.

Za gorskokotarske govore Lukovdola i Skrada tipičan je odnos $l+u > \text{ɫ}u$. Isti odnos, kao nesustavan, ostvaruje se katkad i u nekim govornim sustavima koji su im geografski bliski. U kajkavskom Smišljaku govornici za toponim Lukovdol i njegove izvedenice upotrebljavaju lukovdolski fonološki lik *ɫ̥ukovdol*, *ɫ̥ukofci*, iako ovu pojavu ne provode dosljedno u svojem jezičnom izrazu. Slijed $l+u > \text{ɫ}+u$ sporadično se provodi i u Osojniku (*sl̥užila*, ali *v škōlu sl̥d*), ali to su kajkavski govori pa u njima te riječi mogu biti autohtone; u Pribanjcima je također takav ostvaraj moguć (bl̥uza). Međutim u čakavskim Mrzljakima ostvaruje se ɫ i u leksemima *šl̥ape*, *šl̥apice* (= šlake, šlapice). Taj ostvaraj ɫ na mjestu l pred vokalom *a*, do kojeg dolazi vrlo rijetko, samo u nekoliko leksema, ne upućuje na poremećenost sustava, već na leksičku imitaciju onih govornika (kajkavskih) koji takve riječi imaju u svom rječničkom fondu.

7. U čakavskim govornicima s ikavsko-ekavskim refleksom jata, kada su u drugačijem okruženju, ekavskom, može doći do nesustavnih ostvaraja vokala *e* tamo gdje mu nije mjesto, To sam uočila i u klasičnom ikavsko-ekavskom govoru Kamenjaka¹⁰, a takvih ostvaraja ima još i više na područjima gdje se susreću ikavsko-ekavski govornici s ekavskima. U ikavsko-ekavskim čakavskim govornicima pojava nesustavnih ikavizama nije rijetka, a javlja se i u ekavskim čakavskim govornicima. Tako iskaz govornika u ekavskom Rukavcu glasi: *Divōjki su prišl̥e*. Pojave nesustavnih ikavizama u čakavskim govornicima najjasnije je protumačio Milan Moguš misleći o nepobijeđenom starom *i* refleksu jata¹¹. Za razliku, dakle, od nesustavnih ekavizama, koji su uzrokovani inodijalektnim utjecajem, nesustavni su ikavizmi autohtoni u čakavskim govornicima.

I pojava hiperikavizama u ikavsko-ekavskim govornicima, kao *brōdīt* (<brodet) u ikavsko-ekavskom govoru Kamenjaka, do kojih dolazi u stranim riječima, i to najčešće starijim posuđenicama, može se objasniti fonetskim razlozima, dakle ponovno razlozima koji su uvjetovani sustavom samim.

Čini se tako da je na suvremenom komunikacijskom planu samo pojava ekavizama u čakavskim ikavskim ili ikavsko-ekavskim sustavima tamo gdje im po naslijeđenom slijedu nije mjesto uzrokovana jezičnom komunikacijom. U ikavsko-ekavskim čakavskim govornicima poticaj za unošenje novih nesustavnih ikavizama može se još i objasniti težnjom govora prema nekom novom usustavljivanju koji bi njima mogao biti blizak, ali u ikavskim govornicima takvu bi težnju teško bilo objasniti autohtonim poticajima.

Ekavizmi se, naime, javljaju u govornicima gdje u istoj areji komuniciraju govornici s drugačijim razvojnim putom jata, govornici s različitim dijalektnim osnovicama i s različitim razvojnim putovima pojedinih izoglosa.

¹⁰ Vida Barac-Grum, Prozodijsko-fonološka usporedba govora vinodolskoga Kamenjaka sa senjskim govorom, Senjski zbornik, 1991.

¹¹ V. Milan Moguš, Današnji senjski govor, Senjski zbornik, Senj 1966.

U istarskim ikavskim govorima Mate Hraste¹² zabilježio je ekavske ostvaraje jata u primjerima kao *sěno, dělo, dělati, dělavac, dēkla, klěn, venčac, kōren, slēzena, susēd, vėrovati*. U Žumberku, gdje su se čakavci našli u drugačijem, nečakavskom zaokruženju, do poremećaja dolazi u istim leksemskim parovima, koje donosi Petar Skok¹³: *stréla (stréla te Bōžja zadila) i ustrílat*.

Svi su ovi pomaci koje sam ovdje iznijela kao svoja osobna zapažanja ili zapažanja uglednih hrvatskih lingvisti starije generacije pokazatelji komunikacijskih procesa, koji narušavaju iskonske govorne sustave.

Leksemski podražaj, kao nositelja inovacijskih fonoloških procesa, uočio je Antun Šojat opisujući kajkavske ikavce oko Sutle¹⁴. Šojat donosi sustavne ikavske ostvaraje u svim govorima ove doseljeničke grupe u ekavskom kajkavskom govornom zaokruženju: *čista, mriža, vrića, grihotā, bubrik, gnizdō, rižem, ziše mi se, pripovida, prik*. Šojat, pritom, upozorava i na hiperikavizme, što znači lekseme poput *čitiri, pōlik, či* (<če). U sustavu toliko okruženom sasvim drugačijim govornim idiomima moralo je u komunikacijskom procesu doći do pomutnje, do nesigurnosti u vlastiti razvoj.

Ali taj nesustavni razvoj zahvaća u komunikacijskom procesu i neke starijačke govore, pa je u kajkavskom Klanjcu *čl* redovan ostvaraj, a *če* se osjeća kao strani, organskom idiomu nesustavan leksem.

I u ovom se primjeru očituje kako se neki strani element, čest u govornoj upotrebi, prenosi kao leksem u širem arealnom komuniciranju.

8. Za govore jugozapadne Istre Mate Hraste¹⁵ uočio je izgovor (t') za *ć*, i to čak i za govor Premanture, koji spada među najštokavskije u tom dijelu Istre. To znači da se utjecaj čakavaca ni tu nije mogao izbjeći. Ali ni utjecaj štokavaca nije se mogao izbjeći u nekim drugim govornim idiomima, poput govora Ližnjana, gdje je izgovor *ć=č* (izgovor između *ć* i *č* glasa). Ipak i u govoru Ližnjana Hraste je čuo (t') u primjerima kao *lišće, nčak, včci* i dr.

Taj se odnos (t') i (*č*) gubi i u drugim područjima gdje se čakavci miješaju s govornicima drugih narječja, pa su (t') izgubili i govornici ikavsko-ekavskoga dijalekta u unutrašnjosti.

Nesustavni odnosi između starijega i novijega stanja na čakavskom području vide se i u skupini *čr*, koja se u pojedinačnim primjerima može ostvariti i kao *cr*. Nesređeni odnos u ovoj staroj konsonantskoj skupini uočio je i Mate Hraste¹⁶ u govorima zapadne Istre, gdje se taj skup u nekim govornim sustavima dobro

¹² V. Mate Hraste, Govori jugozapadne Istre, Zagreb, 1964.

¹³ Usp. Petar Skok, Novi prilozi proučavanju govora žumberačkih čakavaca, Hrvatski dijalektološki zbornik 1, JAZU, Zagreb 1956.

¹⁴ Antun Šojat, Kajkavski ikavci kraj Sutle, Rasprave Instituta za jezik, knjiga 2, Zagreb 1973.

¹⁵ Mate Hraste, Govori jugozapadne Istre, Zagreb 1964.

¹⁶ Mate Hraste, *ibid.* str. 20.

čuva, a u nekim se mjestima, u pojedinim riječima, zamjenjuje sa *cr*: *crn*, *crnika*, *pocrniti*, *pocrnija*, *crljen*. U pogledu nestabilnosti ove skupine u istarskim govorima Hraste kao usporedne donosi i primjere s drugih čakavskih područja, u kojima je do ove pojave moglo doći i autohtonim razvojem, a ne samo zbog komunikacije s pripadnicima drugih dijalektnih grupa.

Proces na području između Gorskoga kotara i Karlovca u odnosima *čr* > *cr* mogao je biti potaknut autohtonim razvojem u ovim govorima, ali je i međusobna komunikacija zasigurno omogućila njegovo nesustavno širenje. Tako su se u Jarčem Polju izmiješale realizacije *čr* i *cr*, ali se *čr* najsvjetlije izgovara u leksemu *črňauka*, a *cr* češće u primjerima *crŭ*, *crěvo*. U Velikom Jadrcu češće su realizacije sa *čr* u primjerima *črna*, *čerěva*, *čerěšňa*, a sa *cr* u *crěveno*. Tu je došlo i do zanimljivog semantičkog odnosa između leksema *čerep* (bačeno, razbijeno posude) i *crěp* (crijep).

I u kajkavskim Pribanjcima dolazi do nesustavnoga odnosa među nekim konsonantskim skupinama, pa se istovremeno vide i čakavske i kajkavske realizacije. Tako je ovdje *lăhat*, ali *nđfat*. Skupina *dl* sačuvana je u leksemu *dlěto*, ali je češća njezina promjena u kajkavskom smjeru: *glăke*, *glăn*, *glibtna*, *gliboka vđda*. Kako se ova skupina veoma lako mijenja u kajkavskom smjeru pokazuju i Šojatovi primjeri iz ikavskih govora kraj Sutle: *glăn*, *glăke*.

9. U govornom tijeku organski idiomi pokatkad u pojedinim jezičnim segmentima izmiču kontroli sustavnoga razvojnoga slijeda. Dva su osnovna uzroka tome. Jedan je autohtoni jezični razvoj, pa poneki zaostaci iz prošlosti, ili inovacijski procesi, djeluju na nesustavnost ostvaraja. Primjeri su toga, barem najočitiiji (iako oni ne spadaju uvijek u ovu razlikovnu grupu) leksičke dvostrukosti, kojih su i sami govornici svjesni, ali i ikavizmi u ikavsko-ekavskim čakavskim govorima tamo gdje im po naslijeđenom slijedu nije mjesto ili ikavizmi u ekavskim čakavskim govorima. Tu su još i mogući dvostruki akcenatski ostvaraji, različiti razvojni putovi vokala u istim uvjetima i dr. Drugi je razlog ispadanja iz naslijeđenoga govornoga sustava jezični kontakt s govornicima drugačijih govornih struktura. Jezična komunikacija s inogovornicima u užoj ili široj areji uzrokuje nehotično imitiranje pojedinih realizacija u drugom govoru, i to, ako nema važnih izvanlingvističkih razloga, kod svih govornika u areji koji međusobno kontaktiraju. Kajkavci pri tom prihvaćaju određene čakavske osobitosti (najočitiiji je primjer takvoga prihvaćanja jedne ikavske crte *či* u kajkavskom Klanjcu), a čakavci kajkavske (tip *glaka* u čakavskom idiomu). U jezičnoj komunikaciji neke se crte prihvaćaju sasvim nesustavno, to jest mogu se izgovoriti s dvije različite realizacije neke povijesne izoglose, na primjer *muž* i *mož* u istom govoru, a druge se usustavljaju tako da se prihvate leksemski: samo neki leksemi, ili čak samo jedan, prihvaćaju razvojnu crtu koja je većini leksema strana. Ovaj drugi primjer znači nešto jači, čvršći stupanj u preuzimanju strane inodijalektne crte, ali još ne mora značiti put prema promjeni sustava. Sustav se, naime, veoma teško mijenja, za razliku od jezične komunikacije u kojoj se, iako privremeno i ne-

dosljedno, lako prihvaćaju neke strane crte. Primjer teškoće prodiranja u tuđi sustav pokazuju sutlanski ikavci, koji su u kajkavskom zaokruženju još uvijek sačuvali mnogobrojne crte svojega identiteta. S druge strane pripadanje široj komunikacijskoj areji pokazuju oni nesustavni primjeri kao *aperācija* u čakavskom Velikom Jadrcu.

Kada se neka govorna crta sustavno i ubrzanije mijenja pod utjecajem inogovornika, za nju najčešće postoje i unutrašnji razlozi u govoru koji tu crtu mijenja. Komunikacijski procesi, koji izazivaju nesustavne promjene, najčešće se ne mogu obrazložiti nekim unutrašnjim govornim porivom, već se radi o slučajnoj čestotnoj uporabi jednog oblika riječi među inogovornicima, koju tada prihvaća i drugi sustav. Zato takvi pomaci i ostaju najčešće leksemski, ne izazivajući u sustavu dalje promjene.

Summary

IDIOM SYSTEM AND LANGUAGE COMMUNICATION

In this article the language communication as the basic need of human contact in geographic areas is regarded. The contemporary language, the contemporary Croatian organic idioms are dynamic category of human mind, which keeps in itself their historic lines, but is served by them as the structures which can be changed and brought closer in the area for the easier communication.